

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v101.2024.17>*Д. О. Новашок*

АТРИБУЦІЯ РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДІЯННЯ ПВК «ВАГНЕР» НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Вступ. Одним із помітних учасників збройного конфлікту на території України, як починаючи з 2014 року, так і особливо після 24 лютого 2022 року, була приватна військова компанія «Вагнер» (далі – ПВК «Вагнер»). Бойовики ПВК «Вагнер» брали участь у збройному конфлікті на сході України з 2014 року, проте до повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України їхня участь у бойових діях була доволі обмежена. Зокрема, СБУ встановила, що приблизно 5 тис. бойовиків були залучені до збройного конфлікту на сході України. Наприклад, за даними СБУ ПВК «Вагнер» причетні до збиття українського літака Іл-76 у 2014 році. Вони також відіграли значну роль у ліквідації ватажків незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР», реорганізації таких формувань та роззброєнні різних збройних банд, які діяли на території Донецької та Луганської областей [1].

Тим не менш, найбільш значущою їхня діяльність на території України стала після початку повномасштабного вторгнення російської федерації. Сили ПВК «Вагнер» були залучені до ведення бойових дій проти Збройних сил України по всій лінії фронту, зокрема в таких містах як Бахмут, Попасна, тощо. Після невдалого заколоту ватажка ПВК Є. Пригожина, а також його подальшого вбивства, формування перестало існувати і було розформовано або інтегровано у регулярні частини збройних сил російської федерації [2].

Активна залученість ПВК «Вагнер» до збройної агресії російської федерації проти України піднімає питання правового статусу приватних військових компаній в рамках міжнародного гуманітарного права, так і аспект відповідальності за їхню діяльність на території України. Перше питання включає в себе проблему того, чи є бойовики ПВК «Вагнер» комбатантами і, відповідно, несуть відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права як такі, чи є найманцями, які можуть бути засуджені за сам факт участі у збройному конфлікті. Друге питання визначає чи несе російська федерація відповідальність за діяльність ПВК «Вагнер» на території України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи правовий статус бойовиків ПВК, варто визначити, чи підпадають вони під визначення «найманці», адже останні не мають права на статус комбатанта чи військовополоненого. Стаття 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року визначає найманцем особу, яка відповідає наступним критеріям:

а) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті;

б) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;

с) бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил даної сторони;

d) не є ні громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті;

e) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті;

f) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває в конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил [3].

Виходячи з цих критеріїв, можна стверджувати, що в своїй переважній більшості учасники ПВК «Вагнер» не є найманцями, адже зазвичай вони є громадянами російської федерації, зокрема особами, засудженими за вчинення злочинів, які були звільнені з ув'язнення з метою їхньої участі у бойових діях [4]. Звичайно, серед цих бойовиків ПВК «Вагнер» можуть громадяни інших держав, які можуть відповідати статусу найманця, проте в загальному більшість ПВК «Вагнер» такими не є.

Оскільки ПВК «Вагнер» не є найманцями, логічним є дослідити чи є вони частиною збройних сил російської федерації. Стаття 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року встановлює, що збройні сили складаються з «усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи властями, не визнаними супротивною стороною» [3]. Виходячи з цього, можна виділити два основних критерії, яким повинна відповідати збройна група, щоб вважатися частиною збройних сил, і, відповідно, комбатантом: вона має бути організована і перебувати під командуванням особи, що несе відповідальність за діяльність групи перед стороною збройного конфлікту.

У справі Бошковскі (*Prosecutor v. Bo koski and Tar ulovski*) Судова палата МТКЮ встановила наступні фактори, які треба враховувати при визначенні організованості недержавного збройного формування: наявність командного складу, вміння організовано вести бойові дії, рівень матеріально-технічного забезпечення та дисципліни, виражати спільні інтереси [5]. Застосовуючи цей підхід, не виникає сумнівів в організованості ПВК «Вагнер». Зокрема, вони мають чітку та доволі сувору командну структуру, здатні провадити масштабні та комплексні військові операції, зокрема захоплювати українські міста, вони мають складну логічну систему, яка допомагає їм вести бойові дії. Також не можна не згадати їхню здатність вести рекрутингову кампанію у російських в'язницях, з подальшим тренуванням колишніх ув'язнених. ПВК «Вагнер» мали доступ до більшості видів військової техніки, включно з авіацією, артилерією та танками, а також були здатні представляти свої інтереси узгоджено [6].

Питання щодо того, чи перебувала ПВК «Вагнер» під командуванням особи, яка несе відповідальність перед російською федерацією, з юридичної точки зору

не є таким очевидним. Виходячи з цього постає питання, чи здійснювала російська федерація необхідний рівень контролю над ПВК «Вагнер», щоб: 1) вважати останню частиною збройних сил російської федерації; 2) присвоїти російській федерації поведінку останніх і, таким чином, встановити, що саме рф несе відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права ПВК «Вагнер»? Тут допоміжними можуть виявитись стандарти контролю, які різні міжнародні судові установи застосовували для атрибуції державі відповідальності за міжнародно-протиправні діяння недержавних суб'єктів, які знаходились під її контролем.

Проводячи тест на суворий контроль, розроблений Міжнародним судом ООН у справі Нікарагуа, можна встановити, чи здійснювала російська федерація такий рівень контролю над ПВК «Вагнер», що останню можна вважати *de facto* органом російської федерації. Як було встановлено, перш за все, необхідно визначити, чи ПВК «Вагнер» була повністю залежна від росії, що має виражатись у «відсутності реальної автономії», зокрема і в тому, що російська федерація створила ПВК «Вагнер», а не використала вже існуюче угруповання [7]. На нашу думку, ПВК «Вагнер» відповідала цьому критерію абсолютну більшість часу своєї діяльності. Засновником ПВК «Вагнер» був колишній агент ГРУ Д. Уткін, а діяльність організація завжди була тісно пов'язана з близькою до В. Путіна людиною Є. Пригожиним. За даними розслідувачів Bellingcat, керівництво ПВК «Вагнер» напряму підпорядковується ГРУ та вищому військовому командуванню РФ [8]. Крім того, головна база ПВК знаходилась на території бази 10-тої окремої бригади спеціального призначення ГРУ рф [9]. Це все вказує на те, що ПВК «Вагнер» була створена та діяла в якості «неформальної армії» російської федерації, що хоч і потребує більш ґрунтовної доказової бази, проте відповідає критерію суворого контролю.

Наступним критерієм суворого контролю є розповсюдження залежності на усі сфери діяльності сепаратистського утворення. Для визнання, що така залежність між ПВК «Вагнер» та російською федерацією існувала, необхідно довести, що вся, або абсолютна більшість діяльності ПВК отримувала підтримку зі сторони рф. В цьому контексті важливим є, зокрема, те, що президент рф публічно підтримував дії ПВК «Вагнер» в Україні, а також дякував за «захист Донбасу та Новоросії», визнаючи, що члени ПВК «пліч-о-пліч воювали зі збройними силами рф задля майбутнього держави» [10]. Окрім того, пізніше В. Путін зізнався у фінансуванні ПВК «Вагнер», заявивши, що «утримання групи «Вагнер» повністю забезпечувалося державою, з Міністерства оборони, з державного бюджету, ми повністю фінансували цю групу» [11]. Міністерство оборони США також надавало докази того, що ПВК «Вагнер» використовує зброю, яке належить збройним силам рф [12]. Це все чітко вказує на те, що підтримка ПВК зі сторони російської федерації була всеохопною та такою, без якої була б неможлива діяльність групи. І, хоча, варто погодитись з В. Летрон та Т. Кабус, які вказують, на те, що для доведення цього критерію необхідно зібрати ґрунтовну доказову базу [13], все ж, на нашу думку, рівень підтримки зі сторони рф був достатнього рівня, щоб визнати відповідність цьому критерію суворого контролю.

Останнім критерієм суворого контролю, визначеним Міжнародним судом ООН у справі Нікарагуа, є те, що держава «використовує увесь потенціал такої залеж-

ності» [7]. В даному випадку необхідно довести, що російська федерація всеосяжно планувала та допомагала втілювати тактику ПВК «Вагнер». Видається, що саме цей критерій є найскладнішим з точки зору доведення, адже наразі не має достатньої кількості свідчень, що офіційні особи рф, зокрема збройних сил, здійснювали контроль над тактикою дій ПВК. Існують відомості, що радники збройних сил рф здійснювали нагляд над окремими діями ПВК «Вагнер», проте, принаймні у публічному доступі, недостатньо доказів того, що контроль рф поширювався на тактичний, а не лише на стратегічний рівень [14].

Зважаючи на усе вищевикладене, можна прогнозувати, що у випадку спроби атрибутивати росії діяльність ПВК «Вагнер» застосовуючи стандарт суворого контролю, зокрема у Міжнародному суді ООН, українській стороні буде необхідно зібрати ґрунтовну доказову базу, що такий контроль був всеосяжним та був використаний повний потенціал такого контролю. Нам видається, що особливу увагу необхідно звернути на доказування, що такий контроль поширювався саме на тактичний рівень діяльності ПВК, адже за неспроможності це довести є висока вірогідність, що судді не визнають наявності суворого контролю. В такому випадку, залишається відкритою можливість застосування стандарту ефективного контролю, який хоч і не дає можливості ототожнити дії ПВК «Вагнер» з діями рф, проте все ж відкриє шлях до притягнення останньої до відповідальності за окремі діяння ПВК, над якими рф здійснювала безпосередній контроль на тактичному рівні.

Тим не менш, ми вважаємо, що більш перспективною в цій ситуації виглядає можливість застосування стандарту загального контролю, зокрема в рамках процесу в Міжнародному кримінальному суді. По-перше, саме стандарт загального контролю використовується у сфері дії міжнародного гуманітарного права. По-друге, він встановлює нижчий поріг контролю, необхідного для присвоєння дій ПВК «Вагнер» збройним силам рф. І по-третє, в межах питання щодо визнання ПВК «Вагнер» частиною збройних сил рф в розумінні статті 43 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року важливим є доведення, що контроль здійснювався на стратегічному рівні. З такою думкою погоджується Дж. Меддокс, яка зазначає, що «атрибуція поведінки ПВК «Вагнер» росії за допомогою тесту на загальний контроль є привабливою через нижчий поріг, який він встановлює, і ймовірним є результат, що згідно з цим тестом росія нестиме міжнародну відповідальність за численні порушення ПВК норм міжнародного гуманітарного права» [15].

Аналізуючи критерії загального контролю, встановлені у різних справах МТКЮ, та їх відповідність відноsinам контролю і залежності між ПВК «Вагнер» та Російською Федерацією, можна ствердно говорити про наявність такого контролю. Зокрема, між рф та ПВК «Вагнер» існують чіткі спільні цілі, які виражаються в агресивній війні проти України та захопленні її територій. Це підтверджується, зокрема, і словами Президента рф про те, що члени ПВК «пліч-о-пліч воювали зі збройними силами рф задля майбутнього держави» [16]. Раніше чітко також було продемонстровано, що російська федерація здійснює керівництво та нагляд над діяльністю ПВК «Вагнер» як мінімум на стратегічному рівні, чого є достатньо для стандарту загального контролю. Так само було надано свідчення про те,

що діяльність ПВК «Вагнер» повністю фінансувалась з бюджету російської федерації. Матеріально-технічна підтримка ПВК зі сторони рф також носила всеосяжний характер, який вказує на те, що без неї у першій не було можливості здійснювати свою діяльність. Окрім того, російська федерація активно сприяла не лише тренуванню військ ПВК «Вагнер», але і надавала можливості рекрутингу у ряди ПВК ув'язнених російських в'язниць.

Доведення наявності загального контролю російської федерації над ПВК «Вагнер» дає нам можливість говорити, про те, що останні відповідають вимогам статті 43 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року щодо визнання їх частиною збройних сил рф. Зокрема, ми вважаємо, що є беззаперечним, що ПВК «Вагнер» є високоорганізованою групою, а також знаходиться під командуванням особи, що відповідальна за діяльність ПВК перед російською федерацією. З таким твердженням погоджуються і К. Чарамба та Ф. Мегрет, які стверджують, що «є чіткі підстави говорити наявність загального контролю рф над ПВК «Вагнер», адже «ПВК «Вагнер» не була би в Україні, воюючи разом з російськими військами, якби вона не була повністю уповноважена і, фактично, захоплена російською державою до цього» [17].

Окрім цього, застосування та доведення тесту на загальний контроль відкриває шлях до притягнення учасників ПВК «Вагнер» до міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини в рамках процесу в Міжнародному кримінальному суді. Наявність загального контролю рф над ПВК «Вагнер» означає, що останні є стороною міжнародного збройного конфлікту між російською федерацією та Україною, маючи при цьому статус комбатанта. Таким чином вони не можуть бути засуджені за сам факт участі у воєнних діях, проте можуть бути притягнуті до відповідальності за вчинення ними злочинів, визначених ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Висновки. Таким чином, застосування стандартів контролю до встановлення характеру контролю між російською федерацією та ПВК «Вагнер» дає нам можливість встановити як правовий статус останньої як учасника міжнародного збройного конфлікту між Україною та росією, так і визначити можливість притягнення рф до відповідальності за порушення норм міжнародного права, вчинені ПВК. Рівень організованості ПВК «Вагнер», а також необхідний рівень загального контролю зі сторони рф, дає підстави стверджувати, що учасники ПВК є частиною збройних сил і, відповідно, комбатантами, які можуть бути притягнуті до відповідальності за воєнні злочини, вчинені в рамках міжнародного збройного конфлікту. З іншої сторони, можливість застосування стандарту суворого контролю для присвоєння поведінки ПВК «Вагнер» російській федерації та притягнення останньої до відповідальності не виглядає такою очевидною. Зважаючи на високий поріг необхідного контролю, може бути складно довести, що російська федерація здійснювала такий контроль, зокрема на тактичному рівні. Саме тому більш перспективним з точки можливості притягнення рф до відповідальності за діяння ПВК «Вагнер» виглядає застосування стандарту ефективного контролю, який дає можливість встановити відповідальність за окремі порушення, які безпосередньо здійснювались під контролем росії.

Література

1. СБУ встановила причетність російської військової компанії до конфлікту на Донбасі. УНІАН. 2017. URL: <https://www.unian.ua/war/2175966-sbu-vstanovila-prichetnist-rosiyskoji-viyskovoji-kompaniji-do-konfliktu-na-donbasi.html>.
2. Explainer: Wagner group – Is it back? Who controls it?. *Reuters*. 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/is-russias-wagner-back-2023-09-29>.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199/conv#Text.
4. Путін і ПВК «Вагнер». Як у Росії працює масове вербування в'язнів на війну з Україною. *BBC*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64430928>.
5. Prosecutor v. Bo koski and Tar ulovski. *ICTY*. 2008. URL: https://www.icty.org/en/case/boskoski_tarculovski.
6. Russian Offensive Campaign Assessment, August 23, 2023. *Institute for the Study of War*. 2023. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-august-23-2023>.
7. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). *International Court of Justice*. 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/6505.pdf>.
8. Putin Chef's Kisses of Death: Russia's Shadow Army's State-Run Structure Exposed. *Bellingcat*. 2020. URL: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/08/14/pmcs-structure-exposed>.
9. Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State. *Center for Strategic and International Studies*. 2020. URL: <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state>.
10. Путін звернувся до росіян. Конфлікт Пригожина і російського міноборони набирає обертів. *BBC*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66006896>.
11. Розкрилася жорстка брехня РФ щодо ПВК "Вагнер": Путін «спалив контору». *УНІАН*. 2023. URL: <https://www.unian.ua/world/vistup-putina-rozkrilasya-zhorstka-brehnya-rf-shchodo-vagnerivciv-volodimir-putin-spaliv-kontoru-12309633.html>.
12. Wagner Equipment. *U.S. Department of Defense*. 2023. URL: <https://www.defense.gov/Multimedia/Photos/igphoto/2002464197>.
13. Letrone W., Cabus T. The Wagner Group and the Question of the Legal Attribution of the Acts of Private Actors to a State. *Cambridge Core blog*. 2023. URL: <https://www.cambridge.org/core/blog/2023/07/24/the-wagner-group-and-the-question-of-the-legal-attribution-of-the-acts-of-private-actors-to-a-state>.
14. Inside The Shadow War Fought By Russian Mercenaries. *BuzzFeed News*. 2019. URL: <https://www.buzzfeednews.com/article/mikegiglio/inside-wagner-mercenaries-russia-ukraine-syria-prigozhin>.
15. Does Russia Exercise Overall Control over the Wagner Group? Expert Q&A from Stockton Center's Russia-Ukraine Conference. *Just Security*. 2023. URL: <https://www.justsecurity.org/85819/does-russia-exercise-overall-control-over-the-wagner-group-expert-qa-from-stockton-centers-russia-ukraine-conference>.
16. Путін звернувся до росіян. Конфлікт Пригожина і російського міноборони набирає обертів. *BBC*. 2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66006896> (дата звернення: 10.12.2023).
17. Charamba K., M gret F. Wagner, PMSCs, and the Limits of Transnational Governance. *Lawfare Media*. 2023. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/wagner-pmscs-and-limits-transnational-governance>.

Анотація

Новашок Д. О. Атрибуція російській федерації відповідальності за діяння ПВК «Вагнер» на території України. – Стаття.

Стаття досліджує юридичну природу відносин між російською федерацією та приватною військовою компанією «Вагнер» в контексті присвоєння першої відповідальності за діяння другою на території України. Активна залученість ПВК «Вагнер» до збройної агресії російської федерації проти України піднімає питання правового статусу приватних військових компаній та їх учасників в рам-

ках міжнародного гуманітарного права. Зокрема встановлено, що виходячи з критеріїв, встановлених Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій 1949 року, можна стверджувати, що в своїй переважній більшості учасники ПВК «Вагнер» не є найманцями, адже зазвичай вони є громадянами російської федерації. Аналізуючи, чи можна вважати бойовиків ПВК «Вагнер» частиною збройних сил РФ, бул виділено два основних критерії, яким повинна відповідати збройна група, щоб вважатися частиною збройних сил, і, відповідно, комбатантом: вона має бути організована і перебувати під командуванням особи, що несе відповідальність за діяльність групи перед стороною збройного конфлікту. Встановлено, що не виникає сумнівів в організованості ПВК «Вагнер», адже мають чітку та доволі сувору командну структуру, а також здатні провадити масштабні та комплексні військові операції. Застосувавши різні стандарти контролю, які міжнародні судові установи використовують для атрибуції відповідальності державі, зокрема стандарти суворого, ефективного та загального контролю, було виявлено, що найбільш перспективним є тест на загальний контроль. Аналізуючи критерії загального контролю, встановлені у різних справах МТКЮ, та їх відповідність відносинам контролю і залежності між ПВК «Вагнер» та російською федерацією, можна ствердно говорити про наявність такого контролю, що дає змогу говорити визнання перших частиною збройних сил останньої. Окрім цього, встановлено, що застосування та доведення тесту на загальний контроль відкриває шлях до притягнення учасників ПВК «Вагнер» до міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини в рамках процесу в Міжнародному кримінальному суді.

Ключові слова: приватна військова компанія, атрибуція відповідальності, загальний контроль, ефективний контроль, збройна агресія, комбатант.

Summary

Novashok D. O. Attribution of responsibility for the actions of PMC "Wagner" on the territory of Ukraine to the Russian Federation. – Article.

The article examines the legal nature of the relationship between the Russian Federation and the private military company "Wagner" in the context of assigning the former responsibility for the actions of the latter on the territory of Ukraine. The active involvement of the PMC "Wagner" in the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine raises the issue of the legal status of private military companies and their participants within the framework of international humanitarian law. In particular, it was established that, based on the criteria established by Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 1949, it can be stated that the vast majority of the members of the "Wagner" PMC are not mercenaries, because they are usually citizens of the Russian Federation. Analyzing whether it is possible to consider the fighters of the PMC "Wagner" as part of the armed forces of the Russian Federation, two main criteria were identified that an armed group must meet in order to be considered part of the armed forces and, accordingly, a combatant: it must be organized and be under the command of a person who is responsible for the activities of the group before the party to the armed conflict. It was established that there is no doubt about the organization of the PMC "Wagner", because they have a clear and rather strict command structure, and are also capable of conducting large-scale and complex military operations. Applying the different standards of control that international judicial institutions use to attribute responsibility to the state, in particular the standards of strict, effective and overall control, it was found that the test of overall control is the most promising. Analyzing the criteria of overall control, established in various cases of the ICTY, and their correspondence to the control and dependence relations between PMC "Wagner" and the Russian Federation, we can affirmatively speak of the existence of such control, which makes it possible to speak of the recognition of the former as part of the armed forces of the latter. In addition, it was established that the application and proof of the overall control test paves the way for bringing the participants of the PMC "Wagner" to international criminal responsibility for war crimes within the framework of the process at the International Criminal Court.

Key words: private military company, attribution of responsibility, general control, effective control, armed aggression, combatant.